

K. R. POPERIS

Ar istorija turi prasnę?*

Užbaigdamas knygą, norėčiau priminti skaitytojui, kad ji tėra mano asmeninės pastabos, o ne išsami istoricizmo studija. Joje kritiškai analizavau socialinę bei politinę filosofiją, kadangi istoricizmas nuo pat civilizacijos pradžios yra viena įtakingiausių socialinės, politinės, moralinės (o gal anti-moralinės) filosofijos krypčių. Vargu ar galima komentuoti jo istoriją, neaptariant svarbiausių visuomenės, politikos bei moralės problemų. Tie, kurie svarsto šiuos klausimus, privalo patys jais domėtis, nors to ir nepripažintų. Nenoriu pasakyti, jog didžioji knygos dalis išreiškia tik mano nuomonę. Kai pats sprendžiau moralines bei politines problemas, stengiausi, kad tai būtų akivaizdu. Tačiau tokia tyrime daug labiau negu moksliniame asmeninės nuostatos sąlygoja objekto pasirinkimą.

Tam tikra prasme šis skirtumas priklauso nuo lygmens. Net mokslas nėra tik "faktų grupė". Galų gale jis yra faktų rinkinys ir todėl priklauso nuo jų rinkėjo interesų ir požiūrio. Moksle šį požiūrį išreiškia mokslinės teorijos. Mes pasirenkame iš begalinės faktų įvairovės ir iš begalinės faktų aspektų įvairovės tuos faktus ir tuos aspektus, kurie mus domina, nes jie siejasi su daugiau ar mažiau išankstine moksline teorija. Viena filosofinė mokslinių metodų tyrimo mokykla iš to padarė išvadą, kad mokslo argumentai visada sukasi ratu. Kaip teigia Edingtonas, "mes bandome nutverti save už uodegos", kadangi iš faktų tegalime išgauti tiek, kiek juos yra paaiškinusi mokslinė teorija. Tai nelogiškas argumentas. Iš tiesų pasirenkame tik tuos faktus, kurie svarbūs teorijai, tačiau netiesa, kad pasirenkame tik tokius, kurie teoriją patvirtina ir pakartoja. Mokslo metodas ieško faktų, galinčių paneigti teoriją. Ieškodami teorijos klaidų bei trūkumų, ją patikriname. Jeigu pagal teoriją surinkti faktai išlaiko tokį patikrinimą ir ją patvirtina, tai jie tuščiai jos neatkartoja. Jie patvirtina teoriją ir liudija jos naudai tik tada, kai visi bandymai rasti paneigiančių faktų žlunga. Aš manau, jog teoriją galima patikrinti ir suteikti mokslinį pobūdį tik ieškant jos paneigimo galimybes, t. y. falsifikuojant. Mokslinis metodas iš esmės ir yra teorijų patikrinimas jas falsifikuojant. Tokią mokslinio metodo sampratą liudija mokslo istorija. Joje eksperimentai nuolat paneigia teorijas. Atmesdamas teorijas, mokslas progresuoja, o ne sukasi ratu.

Tačiau vienu aspektu ši koncepcija teisinga. Ji pastebi, kad visi moksliniai faktų aprašymai yra išskirtinai selektyvūs ir priklauso nuo teorijų. Ge-

* Popper K. R. The open Society and its Enemies. – Princeton (New Jersey), 1950. – P. 443–463. Vertė J. Patkauskaitė.

riausiai tai iliustruotų jos palyginimas su prožektoriumi (priešpriešindamas "proto-saulės" sampratą, aš paprastai ją vadinu "mokslo-prožektoriaus" įvaizdžiu). Ką prožektorius nušvies, priklausys nuo jo padėties, nuo šviesos krypties, nuo intensyvumo, spalvos etc., taip pat nuo pačių daiktų. Panašiai ir mokslinis aprašymas daugiausia priklausys nuo mūsų požiūrio, interesų, paprastai susijusių su tikrinama teorija ar hipoteze, taip pat nuo aprašomų faktų. Iš tiesų teorija arba hipotezė gali būti apibūdinta kaip požiūrio (point of view) kristalizacija. Jei pabandytume suformuluoti savo požiūrį, ši formuluotė bus tai, ką kartais vadiname darbine hipoteze – laikina koncepcija, padedanti mums pasirinkti ir sutvarkyti faktus. Mums turi būti aišku, jog ji visų negali būti teorijos ar hipotezės, kuri nebūtų darbinė, nes jokia teorija nėra galutinė, – ji tik padeda atrinkti ir sutvarkyti faktus. Aprašymų selektyvumas paverčia juos tam tikra prasme "reliatyviais". Bet tik ta prasme, kad skirtingam požiūriui reikia kitokio aprašymo. Mes galime suabejoti aprašymo teisingumu, bet tai neturės įtakos paties aprašymo teisingumui ar klaidingumui. Šia prasme tiesa nėra reliatyvi.

Taigi aprašyda i faktus, turime rinktis, nes galimų pasaulio faktų aspektų variacijų yra be galo daug. Žodžių, aprašančių šią begalinę įvairovę, turime nedaug. Mes galime aprašinėti labai ilgai, tačiau vis tiek visko neaprepsime ir atspindėsi e faktus tik tam tikru aspektu. Todėl ne tik kad neįmanoma, bet net visiškai nepageidautina vengti selektyvaus požiūrio. Išvengus jo, aprašymas būtų ne "objektyvesnis", o tik visiškai nerišus. Požiūris yra neišvengiamas, o naivus bandymas jį išvengti – savęs apgaudinėjimas, nes vis tiek išlieka nekritiškas ir nesąmoningas vertinimas. Ryškiausiai tai atspindi istoriniai aprašymai, jų Šopenhauerio žodžiais tariant, "begaliniai siužetai" (infinite subject matter). Istorijoje ne mažiau kaip moksle mes negalime išvengti požiūrio, manydami kitaip – apgausime save ir būsime nepakankamai kritiški. Žinoma, tai nereikia, kad galima bet ką faksifikuoti ar nerūpestingai traktuoti tiesą. Nors ir sunku būtų pagrįsti istorinio faktų aprašymo teisingumą ar klaidingumą, jis vis tiek bus arba teisingas, arba klaidingas.

Šiuo aspektu istorija yra analogiška gamtos mokslams, pavyzdžiui, fizikai. Bet jeigu palyginsime "požiūrio" vaidmenį istorijoje su "požiūrio" vaidmeniu fizikoje, rasime ir didelių skirtumų. Fizikoje požiūrį atstoja fizikinė teorija, kurią galima patikrinti ieškant naujų faktų. Istorijoje nėra taip paprasta.

II

Panagrinękime išsamiau teorijos reikšmę fizikoje. Čia teorijos siekia keletą tarpusavy susijusių tikslų. Jos padeda sujungti mokslą, paaiškinti bei numatyti įvykius. Apie tai rašiau: "Priežastinis kurio nors įvykio paaiškini-

mas – tai teiginio (jis bus pavadintas **prognoze**), aprašančio įvykį, dedukcija. Dedukcijos premisos – kurie nors **universalūs dėsniai** bei kurie nors **specifiniai teiginiai**, kuriuos mes galime pavadinti **pradinėmis sąlygomis**. Pavyzdžiui, galime sakyti, kad paaiškinome siūlo nutrūkimo faktą, jeigu nustatėme, kad siūlas galėjo išlaikyti tik vieną svarą svorio, o ant jo buvo pakabintas dviejų svarų svoris. Analizuodami šį priežastinį paaiškinimą, išskirsime dvi jo dalis: 1) Tariamą hipotezę apie universalų gamtos dėsnį. Čia: "Kai siūlo tempimo jėga viršija jam leistiną minimalią įtampą, siūlas nutrūksta". 2) Specifinius teiginius (pradines sąlygas) apie šį įvykį. Čia galimi du teiginiai: "Siūlą nutraukianti įtampa yra vienas svaras" ir "Ant siūlo pakabintas dviejų svarų svoris". Taigi į bendrą priežastinį paaiškinimą įeina dvejopi teiginiai, kaip antai: 1) **Universalūs bendri teiginiai apie gamtos dėsnius**; 2) **Specialūs teiginiai apie įvykio pradines sąlygas**. Iš bendrojo dėsnio (1) bei pradinių sąlygų (2) galime dedukuoti tokį specifinį teiginį (3): "Šis siūlas nutrūks". Šią išvadą galime įvardyti specifine prognoze. Pradinės sąlygos (arba tiksliau, jomis aprašyta situacija) paprastai laikomos aprašomojo įvykio priežastimi, o prognozė (t. y. įvykis, aprašytas kaip prognozė) – pasekmė. Taigi, dviejų svarų svorio pakabinimas ant siūlo, galinčio išlaikyti tik vieną svarą, yra siūlo nutrūkimo priežastis. Mes galime įžvelgti šiame paaiškinime kelis aspektus. Visų pirma, kurį nors įvykį galime laikyti kito įvykio (pasekmės) priežastimi tik kurio nors bendro dėsnio atžvilgiu, bet ne absoliučiai. Tačiau šie bendri dėsniai dažniausiai būna tokie trivialūs (kaip šiame pavyzdyje), kad paprastai laikome juos savaime suprantamais ir nepastebime, kaip juos vartojame. Antra vertus, įvykių numatymas ir įvykių paaiškinimas tėra du skirtingi įvykių bei teorijos santykio aspektai. Kadangi tikriname teoriją, lygindami numatytus įvykius su realiai stebimais, mūsų analizė taip pat parodo, kaip teorijos gali būti patikrintos. Nuo mūsų interesų ir nuo pirminių prielaidų priklausys, kam pritaikysime teoriją – paaiškinimui, numatymui ar patikrinimui.

Vadinamieji teiginiai, arba apibendrinantys, mokslai (tokie kaip fizika, biologija, sociologija etc.) daugiausia domisi bendrais dėsniais arba hipotezėmis. Kadangi mes niekada negalime būti visiškai tikri jų teisingumu, tikrindami juos, naudojames klaidas šalinančiu metodu. Specialiais įvykiais eksperimentuose, kuriuos nusako pradinės sąlygos bei prognozės, domimės menkai, tik kaip priemonėmis, siekdami kito tikslo – tikrindami bendruosius dėsnius. Bendrieji dėsniai yra šiems mokslams įdomūs patys savaime, o be to, jie sujungia žinias.

Taikomuosiuose moksluose mūsų interesai pasikeičia. Inžinierius, pritaikydamas fizikos žinias tiltui statyti, labiausiai domisi prognoze, ar aprašy-

tas (pradinėmis sąlygomis) tiltas išlaikys tam tikrą svorį, ar ne. Bendrieji dėsniai jam tampa priemone tikslui siekti ir yra savaime suprantami.

Atitinkamai tikrieji ir taikomieji apibendrinantys mokslai domisi bendrų hipotezių patikrinimu bei specialių įvykių numatymu. Jie ne tik aiškina specifinius bei atskirus įvykius, bet siekia daugiau. Norėdami paaiškinti įvykį, pavyzdžiui, avariją kelyje, mes paprastai tyliai pasiremiamė daugybė gana trivialių bendrų dėsnų (pavyzdžiui, kaulo lūžiu nuo tam tikros įtampos, arba tuo, kad bet kuris automobilis, kuriuo nors būdu susidūręs su žmogaus kūnu, sukelia įtampą, galinčią sulaužyti kaulą etc.), ir sutelkiame pagrindinį dėmesį pradinėms sąlygoms arba priežastims, kurios kartu su šiais trivialiais bendraisiais dėsniais galėtų paaiškinti šį įvykį. Tada mes paprastai hipotetiškai tariame tam tikras pradines sąlygas ir stengiamės surasti jų teisingumo įrodymų, t. y. mes tikriname šias hipotezes, numatydami iš jų (kitais ir paprastai tokiais pat trivialiais dėsniais) naujus teiginius, kurie gali būti supriešinti su stebimais faktais.

Bendraisiais dėsniais susirūpiname labai retai. Tik tada, kai stebime naują ar keistą įvykį, pavyzdžiui, netikėtą cheminę reakciją. Jeigu toks įvykis paskatina formuluoti naujas hipotezes ir jas tikrinti, juo susidomės teoriniai mokslai. Bet dažniausiai, jeigu domimės atskirais įvykiais ir norime juos paaiškinti, tam tinkančius bendruosius dėsnius laikome savaime suprantamais.

Tokius mokslus, kurie domisi atskirais įvykiais ir juos aiškina, skirtingai nuo teorinių mokslų, galima vadinti **istorijos mokslais**.

Tampa aišku, kodėl dauguma žmonių, studijuojančių istoriją bei jos metodą, tvirtina, kad juos domina atskiri įvykiai, o ne vadinamieji bendrieji dėsniai. Mūsų požiūriu, istorijos dėsnų iš viso neįmanoma suformuluoti. Domėjimasi apibendrinimais reiktų aiškiai atskirti nuo domėjimosi atskirais įvykiais, nuo domėjimosi istorija. Tie, kurie domisi dėsniais, tegul užsiima teoriniais mokslais (pavyzdžiui, sociologija). Be to, paaiškėja, kodėl dažnai būdavo laukiama, kad istorija aprašys "praeities įvykius taip, kaip jie iš tikrųjų vyko". Nors ir nesutikdami su šia sąmprata, turime pripažinti, jog ji labai gerai parodo, kuo skiriasi studijuojančio istoriją ir studijuojančio teorinius mokslus interesų sritys. Taip svarstant paaiškėja, kodėl istorijoje labiau negu bendruose moksluose mes susiduriame su "begalinio siužeto" problema (infinite subject matter).

Teoriniuose moksluose bendrųjų dėsnų teorijos sujungia juos ir tampa jų "požiūriu"; jos sukuria šių mokslų problematiką, interesų visumą, tyrimo, loginės struktūros pateikimo principus. Istorija tokių vienijančių teorijų neturi. Daugybė trivialių bei savaime suprantamų dėsnų, kuriuos joje vartojame, yra neįdomūs ir nestruktūrina objekto. Pavyzdžiui, jeigu aiškiname pir-

mąjį Lenkijos padalijimą 1772 m., nurodydami, kad ji galbūt negalėjo pasipriešinti bendram Rusijos, Prūsijos ir Austrijos jėgos spaudimui, mes tylomis remiamės tokiu trivialiu bendru dėsniu: "Jeigu dviejų armijų ginkluotė ir vadovybė yra maždaug lygiavertės, tačiau viena jų turi didžiulę žmonių persvarą – kita niekada nelaimės." (Ar sakysime "niekada" ar "vargu ar kada" nėra taip svarbu, kaip tai yra reikšminga Pinafore H. M. S. kapitonui). Šį dėsni galime pavadinti karinės jėgos sociologijos dėsniu, tačiau bandyti kelti tokią problemą ir atkreipti į ją studijuojančių sociologiją dėmesį yra pernelyg banalu. Jei aiškinsime, kad Cezario sprendimą pereiti Rubikoną sužadino jo ambicijos bei energija, mes suformuluosime tokius trivialius psichologinius apibendrinimus, kurie vargu ar kada patrauks psichologo dėmesį. (Faktiškai dauguma istorinių paaiškinimų tylomis remiasi ne vien banaliais sociologiniais ar psichologiniais dėsniais, bet 14-ame skyriuje įvardyta situacijos logikos samprata. Ji apima ne tik pradines sąlygas, nusakančias asmenų interesus, tikslus bei kitus situacijos faktorius, pvz.: šiam asmeniui prieinamą informaciją, bet taip pat slapta remiasi trivialia bendra prielaida, kad sveiko proto žmonės paprastai elgiasi daugiau ar mažiau racionaliai).

III.

Matome, kad bendrieji dėsniai nesuteikia istoriniam paaiškinimui jokie selektyvaus ar jungiančio principo, jokie "požiūrio" į istoriją. Labai siaura prasme požiūrį rastume, skaidydami istoriją į atskiras dalis: politinės valdžios istoriją, ekonominių santykių istoriją, technologijos ar matematikos istoriją. Dažniausiai mums reikia kitų mus dominančių pasirinkimo principų. Kai kurie jų atsispindi paplitusiose idėjose, primenančiose universalius dėsnius. Pavyzdžiui, istorijos kaip "didžiųjų žmonių" veiklos, nacionalinio charakterio, moralinės idėjos ar ekonominių sąlygų etc. raidos sampratose. Svarbu pastebėti, kad dauguma "istorinių teorijų" (tiksliau "kvazi-teorijų") labai skiriasi nuo mokslinių teorijų. Istorijoje (įskaitant gamtos mokslų istoriją ir geologijos istoriją) turimi faktai yra griežtai fiksuoti ir negali būti, mums norint, pakartoti ar atgaminti. Jie buvo surinkti pagal išankstinį požiūrį. Vadinamieji istorijos "šaltiniai" atspindi tik tuos faktus, kurie buvo pakankamai įdomūs, todėl šaltinių faktai dažniausiai atitinka išankstinę teoriją. Nei jos, nei kitos teorijos paprastai neįmanoma patikrinti, nes negalima surinkti papildomų faktų. Tokias nepatikrinamas istorines teorijas pagrįstai galima apkaltinti cikliškumu, kaip neteisingai tuo buvo apkaltintos mokslinės teorijos. Tokias istorines teorijas, skirtingai nuo mokslinių, aš pavadinsiu "bendromis interpretacijomis".

Interpretacijos yra svarbios, nes jos išreiškia požiūrį. Tačiau pastebėjome, kad požiūrio negalima išvengti ir kad retą istorinę teoriją galima patikrinti, taigi laikyti moksline. Todėl bendroji interpretacija nėra patikrinta, net jei ji atitinka visus faktų aprašymus, nes ji yra cikliška ir, be to, daug kitų (galbūt nesuderinamų) interpretacijų gali atitinkamai aprašyti tuos pačius faktus. Nauji duomenys, kurie pagrįstų interpretacijas, lygiai kaip lemtingi eksperimentai fizikoje, istorijoje išskyla retai. Istorikai dažnai nepastebi kitų interpretacijų, kurios aiškina tuos pačius faktus. Tačiau supratus, jog fizikoje, apimančioje daugiau patikimesnių faktų, nuolatos yra būtina atlikti patvirtinančius eksperimentus, kadangi senieji faktai pagrindžia prieštaraujantis ir nesuderinamas teorijas (pavyzdžiui, užtemimo eksperimentas yra būtinas sprendžiant Niutono ir Einšteino gravitacijos teorijų ginčą), galima liautis naiviai tikėjus, kad kurie nors istoriniai duomenys kada nors gali būti paaiškinti vieninteleje interpretacijoje.

Tai nereiškia, kad visos interpretacijos yra lygiavertės. Pirmiausia, visada yra interpretacijų, nepaisančių duomenų; antra vertus, kitoms, norint išvengti falsifikavimo, reikia ieškoti daugiau ar mažiau patikimų pagalbinių hipotezių. Be to, viena interpretacija nesugeba sujungti daugelio faktų, o kita – sujungia ir kartu "paaiškina". Todėl istorinės interpretacijos gali būti įvairiausių lygmenų. Be to, bendresnius ir mažiau bendrus "požiūrius" bei atskiras vienėtines jau minėtas istorines hipotezes gali atskirti tarpinės hipotezės, kurios istoriniame įvykių paaiškinime vaidina hipotetinių pradinių sąlygų, o ne bendrų dėsnų vaidmenį. Labai dažnai jos gali būti gana patikimai patikrintos ir tuo prilygti mokslinėms teorijoms. Tačiau kai kurios jų labai panašios į bendrąsias kvazi-teorijas, kurias aš įvardijau interpretacijomis, ir gali būti joms priskirtos kaip "specifinės interpretacijos". Duomenys, patvirtinantis tokią atskirą interpretaciją, yra dažniausiai tokie pat cikliški, kaip ir tie, kurie patvirtina bendrus "požiūrius". Pavyzdžiui, mūsų vienintelis autoritetas gali informuoti apie kuriuos nors įvykius tiek, kiek tai atitinka jo paties atskirą interpretaciją. Dauguma tokių interpretacijų bus cikliškos, kadangi jos turi atitikti pirminius duomenis surinkusią interpretaciją. Tačiau jeigu mes pajėgiame interpretuoti šią medžiagą radikaliai kitaip, negu mūsų pasirinktas autoritetas (pavyzdžiui, kaip nes interpretavome Platono darbus), tada mūsų interpretacija gali tapti panaši į mokslinę hipotezę. Būtina nepamiršti, kad viską paaiškinanti ir lengvai pritaikoma interpretacija kelia daug abejonių. Teoriją galima patikrinti tik tada, kai galime rasti priešingų pavyzdžių (šio aspekto beveik visada nepastebi įvairiausi "atsiakovimo (unveiling) filosofijų" šalininkai (ypač psicho-, socio- ir istorio- analitikai). Juos nuramina tai, kad jų teorijos lengvai pritaikomos.

Kaip minėjau, interpretacijos gali būti tarpusavyje nesuderinamos, tačiau mes taip nemanysime, jei laikysime jas atskirų požiūrių kristalizacijomis. Pavyzdžiui, interpretacija, kad žmonija nuolatos progresuoja (atviros visuomenės ar kurio kito tikslo link) neprieštarauja interpretacijai, kad ji nuolatos slenka atgal, arba regresuoja. Tačiau "požiūris", laikantis žmonijos istoriją esant progreso istorija, nebūtinai yra nesuderinamas su istorinio regeso koncepcija. Mes galime parašyti žmonijos progreso laisvės link istoriją (pavyzdžiui, aptardami kovą prieš vergiją), o kitą – regeso ir priespaudos istoriją (pasirinkę baltosios rasės įtakos spalvotosioms rasėms istoriją). Šios dvi istorijos neprivalo neigti viena kitos, o gali papildyti, išreikšdamos du skirtingus požiūrius į tuos pačius įvykius. Tai labai svarbu suprasti. Kadangi kiekviena karta turi savo rūpesčių ir problemų, kartu savo interesus ir savo požiūrį, ji turi teisę peržvelgti ir iš naujo interpretuoti istoriją savaip. Kiekvienos kartos istorijos interpretacija papildo ankstesnių kartų interpretacijas. Istoriją visi studijuojame todėl, kad domimės ja ir kad galbūt norime kažką daugiau sužinoti apie savo pačių problemas. Bet istorijos tyrimas nepasitarhaus nė vienam iš šių dviejų tikslų, jeigu, veikiami nepritaikomos objektyvumo idėjos, mes bandysime pateikti istorinės problemos savo požiūrio aspektu. Neturime galvoti, kad mūsų sąmoninga ir kritiška problemos analizė bus mažiau vertinga negu to autoriaus, kuris naiviai tiki, kad neinterpretuoja ir kad pasiekė objektyvumą, leidžiantį jam atskleisti "praeities įvykius taip, kaip jie iš tikrųjų vyko". (Todėl aš įsitikinęs, jog netgi tokie subjektyvūs šios knygos komentarai yra pateisinami, kadangi jie siejasi su istoriniu metodu.) Norinti, kiek tai įmanoma, išvengti pasąmoninio ir todėl nekritiško tendencingumo pateikiant faktus, svarbu įsisąmoninti savo pačių požiūrį ir likti kritiškiems. Interpretacija turi būti įtaigi, ji bus vertinga tiek, kiek sugebėjimas paaikškinti istorijos faktus, aktualiai kiek pajėgs nušviesti epochos problemas.

Rezumuojant pasakytina, kad negali būti istorijos apie praeitį, "kaip ji vyko iš tiesų", gali būti tik istorinės interpretacijos, ir nė viena jų nėra galutinė, nes kiekviena karta turi teisę formuluoti savąją. Ji turi ne tik teisę, bet ir pareigą kurti savas interpretacijas, kurios atlieptų jos primygtinius poreikius. Mes norime žinoti, kaip mūsų problemos siejasi su praeitimi ir ką pasirinkti; bet svarbiausia – turime išvengti pasirinktų problemų sprendimo būdą. Jeigu šis poreikis nebus tenkinamas racionaliomis ir garbingomis priemonėmis, jis sukurs racionalių istorinių interpretacijų pakaitalus. Vietoj klausimo "kokios yra mūsų svarbiausios problemos, kaip jos kyla ir ką jas išspręsti?" kils iracionalus ir tariamai realus klausimas: "kuriuo keliu mes einame? Kokį vaidmenį iš esmės istorija mums paskyrė?"

Ar pagrįstai aš neigiu historicisto teisę interpretuoti istoriją savaip? Ar aš neteigiau, kad tokia teisę turi kiekvienas žmogus? Atsakyčiau į tai, jog is-

toricistinės interpretacijos yra ypatingos. Reikalingos ir pagrįstos interpretacijos, vieną kurių esame priversti priimti, kaip minėjau, primena prožektorių. Mes apšviečiame jomis savo praeitį, tikėdamiesi, kad atsispindėjusi šviesa nušvies ir dabartį. Priešingai joms, istoricistinės interpretacijos gali būti prilygintos prožektoriumi, nukreiptam į mus. Jis apsunkena arba visiškai užtemdo aplinkos matymą ir paraližuoja veiksmus. Ši metafora atskleidžia istoricisto įsitikinimą, jog ne mes patys renkame ir tvarkome istorijos faktus, bet kad "pati istorija", "žmonijos istorija" pagal savo vidinius dėsnius nulemia mūsų problemas, mūsų ateitį ir netgi požiūrį. Istoricistas nepripažįsta, jog istorinė interpretacija turi atliepti praktinėse problemose kylančius poreikius ir jas spręsti; jis tiki, kad, kuriant istorines interpretacijas, pasireiškia gili intuicija, kad, apmąstydami istoriją, mes galime atspėti žmonijos lemties paslaptį ir esmę. Istoricizmas ieško kelio, kuriuo lemta eiti žmonijai ieškant istorijos paslapties įminimo (Clue of History, pasak J. Macmurray) ar istorijos prasmės.

IV.

Tačiau ar galima įminti istorijos paslaptį? Ar ji turi prasmę?

Nenorėčiau svarstyti "prasmės" reikšmės problemos. Man regis, dauguma žmonių pakankamai aiškiai supranta, ką reiškia "istorijos prasmė" ar "gyvenimo prasmė". Į tokią klausimą atsakau: Istorija neturi prasmės.

Pagrįsdamas šią nuomonę, turiu pirmiausia kažką pasakyti apie tą "istorijos" sampratą, kurią žmonės turi galvoje, klausdami apie jos prasmę. Juoba kad pats kalbėjau apie "istoriją" taip, tarsi viskas būtų aišku. Toliau taip tęstis negali, noriu pabrėžti, kad "istorijos" ta prasme, kuria dauguma žmonių apie ją kalba, paprasčiausiai nėra. Todėl aš ir sakau, kad ji prasmės neturi.

Kaip dauguma žmonių vartoja "istorijos" sąvoką ("istorijos" ta prasme, kurią mes suteikiame knygai, teigdami, jog joje rašoma apie Europos istoriją – ne ta prasme, kuria sakome, jog tai yra Europos istorija)? Jie mokosi istorijos mokykloje ir universitete, skaito knygas. Jie mato, ką rašo knygos, kurios vadinasi "pasaulio istorija" ar "žmonijos istorija", ir pripranta laikyti ją daugiau ar mažiau apibrėžtų faktų sekmenimis. Jie įtiki, kad šie faktai ir yra žmonijos istorija.

Mes jau aptarėme, kad faktų begalinei įvairovei reikia atrankos. Jeigu mus domina, mes galime rašyti, pavyzdžiui, meno istoriją, kalbos ar maitinimo papročių istoriją arba dėmėtosios šiltinės istoriją (Žr.: Zinsser'io knygą "Žiurkės, utėlės ir istorija"). Tačiau nė viena jų nėra žmonijos istorija (net ir visos kartu sudėtos). Žmonės, kalbėdami apie istoriją, turi galvoje Egipto,

Babilono, Persijos, Makedonijos ir Romos imperijos ir t. t. istoriją. Kitaip sakant, jie kalba apie žmonijos istoriją, bet galvoja apie tą, kurią mokėsi mokykloje, – politinės valdžios istoriją.

Nėra žmonijos istorijos, tėra daugybė visų žmogaus gyvenimo aspektų istorijų. Viena jų – politinės valdžios istorija. Ji prilyginama pasaulinei istorijai. Manau, jog tai įžeidžia kiekvieną padorią žmonijos koncepciją. Tai ne geriau negu manymas, jog išėikvojimų, plėšimų ar nuuodijimų istorija ir yra žmonijos istorija. Juk politinės raidos istorija yra ne kas kita kaip tarptautinių nusikaltimų ir masinių žudynių istorija (pasatebint, tiesa, kai kurias pastangas tai numalšinti). Ši istorija dėstoma mokykloje, ir kai kurie didieji nusikaltėliai išaukštinami kaip jos herojai.

Ar gali būti parašyta visuotinė konkreti žmonijos istorija? Tokios negali būti. Aš įsitikinęs, jog taip turėtų atsakyti kiekvienas humanistas, o ypač kiekvienas krikščionis. Jei būtų konkreti žmonijos istorija, ji turėtų būti visų žmonių, jų vilčių, kovos ir kančios istorija. Nes nė vienas žmogus nėra svarbesnis už kitą. Aišku, jog tokia istorija negali būti parašyta. Mes turime abstrahuotis, atmesti, pasirinkti. Taip mes sukuriame daug istorijų, viena jų – tarptautinių nusikaltimų ir masinių žudynių istorija, kuri buvo paskelbta žmonijos istorija.

Kodėl buvo pasirinkta valdžios, o ne, pavyzdžiui, religijos ar poezijos istorija? Priežastys yra kelios. Visų pirma, valdžia paliečia mus visus, o poezija – tik kai kuriuos. Kita vertus, žmonės yra linkę garbinti valdžią. Be abejonės, valdžios garbinimas yra vienas blogiausių žmonijos stabmeldystės, gyvenimo urvuose, vergovės reliktų. Valdžios garbinimą skatina baimė, kuri pagrįstai laikoma niekinga emocija. Trečia priežastis, politinę valdžią paverčianti "istorijos" šerdimi, yra ta, kad tie, kuriems valdžia priklausė, norėjo būti garbinami ir galėjo jiems palankius priversti tai daryti. Daug istorikų rašė, prižiūrimi imperatorių, generolų ir diktatorių.

Žinau, kad šios mintys susilauks stiprios ir įvairios, taip pat ir kai kurių krikščionybės apologetų opozicijos. Vargu ar galima šią doktriną pagrįsti Naujuoju Testamentu. Dažnai krikščionybės dogma laikoma idėja, kad Dievas atsiskleidžia istorijoje, kad istorija turi prasmę ir kad jos prasmė esanti Dievo tikslas. Todėl istoricizmas laikomas būtinu religijai. Aš su tuo nesutinku ir tvirtinu, kad tai yra gryna stabmeldystė ir prietaras ne tik racionalisto ir humanisto, bet ir pačios krikščionybės požiūriu. Kas slypi už šio teistinio istoricizmo? Kaip ir Hegelis, jis žvelgia į istoriją – politinę istoriją – kaip į sceną ar kaip į užsitęsusių Šekspyro pjesę, o žiūrovai stebi scenos veikėjus – "didžiulias istorijos asmenybes" ar abstrakčią žmoniją. Todėl jie klausia: "Kas parašė šią pjesę?" Jie mano, jog atsakydami "Dievas", elgiasi dievobaimingai.

Bet jie klysta. Jų atsakymas šventvagiškas, nes pjesė (jie tai žino) parašė ne Dievas, bet profesionalūs, generolų bei diktatorių prižiūrimi istorikai.

Aš neneigiu, kad krikščioniškoji istorijos interpretacija yra lygiai taip pat pateisinama, kaip ir bet kuri kita. Be to, reiktų pastebėti, kad krikščionybė, pavyzdžiui, turėjo įtakos vakarietiškujų idealų, humanizmo, laisvės, lygybės idėjų raidai. Tačiau suprasti racionaliai ir krikščioniškai laisvės istoriją galima tik imantis už ją asmeninės atsakomybės; lygiai taip jaučiamės atsakingi už savo gyvenimo kelią, nes ne pasaulinė sėkmė teisia mus, o tik mes patys. Teorija, kad Dievas save ir savo sprendimus atskleidžia istorijoje, siejasi su koncepcija, kad pasaulinė sėkmė yra galutinis mūsų veiksmų teisėjas ir pateisinimas. Ji sutampa su doktrina, teigiančia, jog istorija teis, nes galia yra teisi (might is right). Ją aš pavadinau "moraliniu futurizmu". Šventvagiška teigti, kad Dievas atskleidžia vadinamojoje istorijoje – tarpautinių nusikaltimų ir masinių žudynių istorijoje. Šis žiaurus ir vaikiškas užsiėmimas menkai siejasi su realiu žmonių gyvenimu. Tikrasis žmonių patirties amžių tėkmėje turinys yra pamiršti nežinomų žmonių gyvenimai, jų liūdesys, džiaugsmas, kančios ir mirtis. Jeigu istorija tai galėtų perteikti, aš nesakyčiau, jog Dievo piršto įžvalga joje yra šventvagystė. Bet tokios istorijos nėra ir būti negali; o didžiųjų ir galingųjų žmonių istorija geriausiu atveju yra lėkšta komedija, opera buffa, vaidinama už realybės ribų (primenantį Homero operą buffa, kurią Olimpo herojai vaidina už žmonių gyvenimo scenos). Tačiau vienas blogiausių mūsų instinktų – vaktžios ir sėkmės garbinimo instinktas – įtikina šio vyksmo realumu. Tokioje žmogaus ne sukurtoje, bet suklasotoje "istorijoje" kai kurie krikščionys išdrįsta pamatyti Dievo ranką. Priskirdami jam savo apgailėtinas istorines interpretacijas, jie tariasi suprantą ir žiną Dievo norus. Priešingai, teigia teologas K. Bartas (K. Barth) veikale "Credo", mes turime pradėti nuo prielaidos ... kad tai, ką galvojame ar žinome, sakydami "Dievas", nepaliečia ir neapima jo paties ..., bet tik nusako vieną iš mūsų sugalvotų ir susikurtų stabų, tokių kaip "dvasia", "gamta", "lemtis" ar "idėja". (Remdamasis šiuo požiūriu, Bartas laiko neoprotestančiųskąją Dievo atskleidimo istorijoje doktriną nepriimtina, nes ji išibrauna į Kristaus dievybės sferą). Krikščioniškai žiūrint, tai ne vien tik arogantiška, bet ir nekrikščioniška samprata. Kadangi krikščionybė moko, jog pasaulietinė sėkmė nėra svarbi. Vėl cituoju Bartą: Kristus kentėjo prie Pontijaus Piloto. Kaip Pontijus Pilotas atsidūrė krikščionybėje? Atsakymas paprastas: jis gyveno tuo laiku. Žmogus, kuriam sekėsi, kuris simbolizuoja savo meto istorinę galią, vaidina čia tik šalutinį vaidmenį, ženklindamas įvykių laiką. O šie (vyčiai) neturėjo nieko bendra su politinės valdžios sėkme, su "istorija". Tai nebuvo pasakojimas apie nesėkmingą žydų neprievartinę nacionalinę revoliuciją (a

la Gandhi) prieš Romos nukariautojus. Įvykiai – tik žmogaus kančios. Bartas tvirtina, kad žodis "kančios" atspindi visą Kristaus gyvenimą, o ne vien jo mirtį. Jis rašo: "Jėzus kenčia. Todėl jis nėra nugalėtojas, jis netriumfuoja. Jam nepasisėkė... Jis nepasiekė nieko, tik ... savo nukryžiuojimą. Tą patį galima pasakyti ir apie jo santykius su aplinkiniais bei sekėjais". Cituodamas Bartą, noriu parodyti, kad ne tik mano "racionalistiniu" ir "humanišku" požiūriu vertinant, istorinės sėkmės garbinimo negalima suderinti su krikščionybė. Įvykiai krikščionybėje nėra istoriniai galingų Romos nugalėtojų poelgiai, bet tai (cituojant Kjerkegorą), "ką keli žvejai davė pasauliui". Tačiau visos teistinės istorijos interpretacijos mato istorijoje tai, ką ji aprašo: t. y. Dievo valios apraiškas valdžios istorijoje ir istorinėje sėkmėje.

Šiai "Dievo atsiskleidimo istorijoje" kritikai galima prieštarauti. Galima teigti, kad Kristaus sėkmė atsiskleidė po jo mirties, kai žmonės pamatė, jog jo nesėkmingas gyvenimas žemėje liudija didžią dvasios pergalę. Jo mokymo vaisiai patvirtino ir pateisino jo sėkmę ir pranašystę, jog "kiekvienas, kuris save aukština, bus pažemintas, o kuris save žemina, bus išaukštintas". Kitaip sakant, Dievas atsiskleidė krikščionių bažnyčios istorinėje sėkmėje. Tačiau tai patys pavojingiausi argumentai. Bažnyčios istorinė sėkmė ne sustiprina krikščionybę, bet parodo tikėjimo silpnumą. Pirmieji krikščionys neieškojo tokio pasaulietinio pritarimo (jie tikėjo, kad sąžinė turi teisti jėgą, o ne priešingai). Tie, kurie mano, kad krikščionybės sėkmės istorija parodo Dievo valią, turi savęs paklausti, ar iš tiesų ši sėkmė yra krikščionybės dvasios sėkmė. Ar neklestėjo ši dvasia labiau tada, kai krikščionybė buvo persekiojama, o ne kai ji triumfavo? Kankinų ar nugalėtojų bažnyčia gryniau įkūnijo šią dvasią?

Atsiras nemaža tokių, kurie pritaras daugeliui šių argumentų, manydami, kad krikščionybė skirta nuolankiesiems, tačiau pačią ją supras istoricistiškai. Iškilus pavyzdys yra J. Macmurray knyga "Istorijos paslapties įminimas" (Clue of History). Krikščionybės mokymo esmę jis sutapatina su istoriškai pranašyste ir mano, kad jos pradininkas supratęs "žmogaus prigimties" dialektinį dėsnį. Macmurray manymu, šis dėsnis politinę istoriją neišvengiamai turi privesti prie "socialistinės gerovės žemėje". Negalima pažeisti fundamentalaus žmogaus prigimties dėsnio... Nuolankieji paveldės pasaulį". Tačiau toks istoricizmas, sutvirtindamas viltį, išvirsta moraliniu futurizmu. "Dėsnis negali būti pažeistas". Psichologiškai galime būti tikri, jog ir ką bedarytume – pasiekime tą patį rezultatą. Net fašizmas pagaliau prives prie visuomenės gerovės. Galutiniai rezultatai nepriklauso nuo mūsų moralinių sprendimų, todėl nereikia nerimauti dėl savo atsakomybės. Jeigu mokslininkai tikina, kad "kiekvienas, kuris save aukština, bus pažemintas, o kuris save žemina, bus išaukštintas", kartu sąžinę pakeičia istorine pranašyste. Ar ši

teorija (prieš autorių valią) pavojingai nep iartėja prie pamokymo: "būk išmintingas ir širdimi suprask tai, ko tave mokė krikščionybės pradininkas, nes jis buvo didis žmonių prigimties psichologas ir didis istorijos pranašas. Laiku prisijunk prie nugalėtojų, nuolankiųjų, nes, pagal griežtus mokslinius žmonių dėsnius, tai patikimiausias kelias į sėkmę". Toks istorijos paslapties sprendimas garbina sėkmę ir numato, kad pažemintieji bus teisūs, nes jie laimės. Ši samprata išverčia marksizmą ir ypač mano aptartą Markso istoricistinę moralinę doktriną į žmogaus prigimties psichologinę kalbą ir religinę pranašystę. Didžiausią krikščionybės pasiekimą tokia interpretacija įvelgia jos įtakoje Hėgeliumi. O Hėgelio filosofiją ji laiko pranašesne už krikščionybę.

Mano tvirtinimu, kad sėkmės nevalia garbiati, kad ji neturi mūsų teisti ir apakinti, o ypač mano pastangų atskleisti tikrąjį krikščionybės mokymą, nereikėtų suprasti klaidingai. Aš neketinau pagrįsti "anapusiškumo", kurį kritikavau paskutiniame skyriuje. Nenusimanau apei krikščionybės anapusiškumą, tik žinau, kad ji moko, jog įrodyti tikėjimą tegalime suteikdami praktinę ir pasaulietinę pagalbą tiems, ku ie jos laukia. Neabejotinai galima suderinti santūriausią ir netgi paniekinantį pasaulietinę sėkmės, kaip jėgos šlovės ir gerovės išraiškos, įvertinimą su energinga pasaulietine veikla; o siekti sėkmingo sąmoningo pasirinktųjų tikslų įgyvendinimo galima dėl jų pačių, o ne dėl istorinės sėkmės ar istorijos pateisinimo.

Kjerkegoras, kritikuodamas Hėgelį, pabrėždamas istoricizmo nesuderinamumą su krikščionyste, įtaigiai pagrindžia kai kurias panašias mintis. Nors pats Kjerkegoras niekada visiškai neišsivadavo nuo jo išsilavinimą veikusios Hėgelio tradicijos, tačiau jis aiškiausiai suprato tikrąją Hėgelio istoricizmo reikšmę. "Kai kurie filosofai, – rašė Kjerkegoras, – bandė paaikškinti ... istoriją iki Hėgello. Šios pastangos providencijai tegali sukelti tyčią. Tačiau providencija visai nesišypso, nes jos parodo žmogaus tikrą nuosirdumą. Bet Hėgelis! – Kad matytų Homeras! Kaip dievai kvatotų! Olimpo dievai, pasiklausykite, kaip bjaurus mažas profesorius, paprasčiausiai pašvelgęs į viską per būtinumo sampratą, groja šį savo kūrinį ryla." Kjerkegoras toliau kritikuoja krikščionybės apologetą Hėgelį, remdamasis ateistu Šopenhaueriu. Jis kalba tikrą tiesą ir, pasikliaudamas vokiečio teise, taip grubiai, kaip vokiečiai tegali. Tačiau paties Kjerkegoro posakiai mažai skiriasi nuo Šopenhauerio. Įvardijęs hėgelizmą "spindinčia supuvimo dvasia", jis vadina jį "labiausiai atstumiančiu iš visų palaidumo formų", įvelgia jame "pasipūtinimą pelesimis", "intelektualinį gašumą" bei "nugarbingą sugedimo, ištvirkimo prabangą".

Iš tiesų mūsų intelektualinis bei moralinis nukrypimas yra iškreiptas. Jis skatina žavėtis spindesiu, kalbos maniera, atstojančia jos turinį (ir tikrąją

veiklą). Mes jaučiamės esą romantiški aktoriai didingoje istorijos scenoje. Esame išmokyti matyti save žiūrovų akimis.

Žmogus neišmoksta blaiviai įvertinti savęs ir savo ryšių su kitais individualais, nes jį domina likimas ir garbė. Vyraujantys mokymo sistemoje etiniai principai tebėra pagrįsti romantiška pažiūra į valdžios istoriją ir heraklitiška gentine morale. Ši sistema tebegarbina valdžią. Ji teigia romantišią egoizmą ir kolektyvizmą, bet neišmoko blaiviai suderinti individualizmo su altruizmu (vėl vartojant šiuos terminus), nesuformuoja nuostatos, "jog svarbūs iš tiesų tėra tik žmonės, bet tai nereiškia, kad aš pats esu labai reikšmingas". Ji romantiškai padidina asmenybės, jos emocijų "saviraiškos" svarbą ir pagilina įtampą tarp asmenybės ir grupės, kolektyvo. Taip užsimezga santykiai su kitais žmonėmis, su kitais individualais, bet jie nėra produktyvūs (reasonable). Šis principas – dominuoti arba paklusti – skatina tapti didžiu žmogumi, herojumi, šlovingai kovojančiu su lemtimi (pasak Heraklito, kuo didingesnė kova, tuo didesnė šlovė) arba "mase", paklūstančia lyderiui ir pasiaukojančia aukštesniam savo kolektyvo tikslui. Toks individo įtempto santykio su kolektyvu perdėtas akcentavimas yra neurotiškas ir isteriškas. Aš neabejoju, kad ši istorija – reakcija į civilizacijos įtampą – emociškai reikalauja pripažinti herojų garbinimo bei dominavimo ir paklusimo etikos principus.

Ši tema slepia realią problemą. Politikas (kaip matėme 9 ir 24 skyriuje) privalo kovoti prieš blogį, o ne už "pozityvias" ir "aukštesnes" vertybes, tokias kaip laimė etc., o mokytojo darbas iš esmės kitoks. Nors jam neprivalu įdėti savąją "aukštesniųjų" vertybių skalę mokiniams, tačiau jis turėtų sužadinti jų susidomėjimą šiomis vertybėmis. Jam turėtų rūpėti jo mokinių sielos (kaip Sokratas mokė draugus rūpintis savo sielomis, jis rūpinosi jais pačiais). Todėl mokymo procese, skirtingai nuo politikos, yra romantiškų ir estetinių aspektų. Toks požiūris, nors ir iš principo teisingas, bet mūsų mokymo sistemoje sunkiai pritaikomas. Mokytojas turėtų draugauti su mokiniu ir, kaip pažymėta 24 skyriuje, kiekviena pusė ši ryši galėtų laisvai nutraukti. (Sokratas rinkosi draugus, ir jie – jį). Mūsų mokyklose tam per daug mokinių. Todėl diegti aukštesnes vertybes čia nesiseka, ir tai netgi žalinga. Žala, skirtingai nuo idealų, yra konkreti ir pastebima. Mokytojas, kaip ir medicas, visų pirma turėtų nežaloti tų, kurie jam patikėti. Nors ir kukliai skambėtų principas "Nepakenk" (t. y. suteik jauniems tai, ko jiems labiausiai reikia, kas padarys juos nepriklausomus nuo vyresnių ir leis rinktis patiems), jis galėtų būti vertingas, nors ir tolimos mokymo sistemos tikslas. Tačiau vyrauja romantiški ir beprasmiški "aukštesnieji" tikslai, tokie kaip "visapusiškas asmenybės ugdymas".

Tokios romantinės nuostatos iki šiol tapatina individualizmą su egoizmu (kaip Platonas), o altruizmą – su kolektyvizmu (i.e. individualų egoizmą pakeičia grupinių egoizmu). Tai trukdo aiškiai suprasti pagrindinę žmogaus

problema – kaip blaiviai įvertinti save tarp kitų individų. Žmogus pagristai jaučia, kad turi siekti kažko, kam jis galėtų save paaukoti. Jam pasiūlomas kolektyvas ir jo istorinė misija. "Mums liepiama aukotis ir tikinama, kad sandėris bus puikus. Pasiaukodami tapsime garbingais ir šlovingais, vaidinsime "pagrindinius vaidmenis" Istorijos scenoje; rizikos nedaug – atpildas didelis. Ši abejotina moralė skirta nedaugeliui, ji nesirūpina paprastais žmonėmis. Tai moralė politinių ir intelektualinių aristokratų, galinčių patekti į istorijos vadovėlių. Ji negali būti moralė tų, kurie siekia teisingumo ir lygybės, nes istorinė garbė negali būti pelnyta, ir ją pasiekia nedaugelis. Be galo daug vertingų ar net vertingesnių žmonių visada bus pamiršti.

Heraklito etika, tvirtinanti, jod didesni atlygi tegali suteikti palikuonys, yra šiek tiek pranašesnė už etinę doktriną, ieškančią atpildo dabartyje. Bet mums reikia ne to. Mums reikia etikos, kuri mėtų iššūki sėkmei ir atpildui. Jos nereikia išrasti. Ji nenauja – to mokė krikščionybė, bent jau ankstyvoji. Šiandien jos moko pramoninis bei mokslinis bendradarbiavimas. Romantinė istoricistinės šlovės moralė, laimei, silpsta. Tą rodo Nežinomo kareivio kapas. Mes pradėdame suprasti, kad bevardis pasiaukojimas yra ne mažiau reikšmingas. Toks turėtų būti moralinis auklėjimas. Mes turime būti išmokyti dirbti savo darbą, aukotis jam, o ne ieškoti įvertinimo ar vengti papeikimo. Tai, kad mums visiems reikia padrašinimo, vilties, įvertinimo ar net priekaištų, yra visai kas kita. Turime rasti savo pateisinimą darbe ir veikloje, bet ne išgalvotoje "istorijos prasmėje".

Aš tvirtinu, kad istorija neturi prasmės. Tai nereiškia, kad į politinę istoriją tegalima ar privaloma žiūrėti kaip į žiaurų pokštą. Mes galime interpretuoti ją, spręsdami savo meto problemas. Mes galime interpretuoti politinę istoriją kaip istoriją kovos už atvirą visuomenę, įteisinant proto, teisingumo, laisvės, lygybės idealus ir ribojant tarptautinius nusikaltimus. Nors istorija neturi tikslų, mes galime jai juos iškelti; nors istorija neturi prasmės, mes galime suteikti jai prasmę.

Vėl susiduriame su gamtos ir konvencijos problema. Nei gamta, nei istorija negali pasakyti, ką mes turime daryti. Nei gamtos, nei istorijos faktai negali už mus nuspręsti, jie nesirenka mūsų tikslų. Gamtai ir istorijai tikslus ir prasmę suteikiame mes patys. Žmonės nėra lygūs, bet mes galime nuspręsti ir kovoti už lygias teises. Valstybė ir kiti visuomenės institutai nėra racionalūs, bet mes galime nuspręsti ir paversti juos racionaliais. Mes patys, kaip ir mūsų kasdienė kalba, esame labiau emocionaliūs negu racionalūs, bet galime pabandyti tapti šiek tiek racionalesniais ir kalbėti ne vien tam, kad save išreikštume (kaip sakytų romantiški pedagogai), o kad racionaliai bendrautume. Pati istorija – aš kalbu apie politinę istoriją, o ne apie nesančią žmonių istoriją – neturi nei tikslo, nei prasmės, bet mes galime nuspręsti jai juos

suteikti. Mes galime išvelgti joje kovos už atvirą visuomenę ir prieš jos priešus prasmę ir pagal tai ją interpretuoti. (Atviros visuomenės priešai, sekdami Pareto, visada iškilmingai pareiškia apie savo humanistinius jausmus.) Pagaliau tą patį galima pasakyti ir apie "gyvenimo prasmę". Mes patys pasirenkame ir gyvenimo tikslą, ir priemones jam siekti.

Aš manau, kad šis faktų ir sprendimų dualizmas yra esminis. Patys faktai neturi prasmės, o įgauna ją tik mūsų sprendimuose. Istorizmas, kaip vienas iš daugelio bendrybių nugalėti šį dualizmą, randasi iš baimės ir supratimo, kad mes esame atsakingi net už pasirenkamas normas. Tai labai primena prietarą. Nes istorizmas tvirtina, jog galime nuimti nepasėtą derlių; tikina mus, kad mums seksis ir nereikės nieko spręsti, jei žengsime kartu su istorija. Istorizmas perkelia mūsų atsakomybę istorijai, jos demoniškų jėgų žaismui: jis bando pagrįsti mūsų veiksmus šiomis slaptomis jėgomis, atsiskleidžiančiomis tik mistiniuose įkvėpimuose ir intuicijoje. Taip savo veiksmais ir morale mes primename žmogų, pagal horoskopus ir sapnus ieškantį laimingo loterijos bilieto. Istorizmas, kaip ir azartiniai žaidimai, gimsta nusivylus mūsų veiksmų racionalumu ir atsakingumu. Tai sumenkina mūsų viltis bei tikėjimą, nes jų ištakas – moralinį entuziazmą bei panieką sėkmei – jis bando pakeisti pseudomokslu apie žvaigždes, "žmogaus prigimtį" ar istorinę lemty.

Aš manau, jog istorizmas ne tik nėra racionalus, bet taip pat prieštarauja bet kuriai religinei sąžinės sampratai. Religija, apeliuojanti į sąžinę, istoriją irgi vertina racionaliai, nes pripažįsta galutinę mūsų atsakomybę už savo veiksmus ir jų įtaką istorijos eigai. Tiesa, mes turime turėti viltį, nes nepajėgsime be jos veikti ir gyventi. Daugiau nereikia nieko – to turi užtekti. Mums nereikia tikrumo. Religija neturėtų pakeisti svajonių ir troškimų, ji neturėtų priminti loterijos bilieto ar draudimo politikos. Istorizmo apraiškos religijoje gimdo stabmeldystę ir prietarus.

Faktų ir sprendimų dualizmas turi įtakos mūsų "progreso" idėjos sampratai. Jei manome, kad istorija progresuoja ar kad turime progresuoti, klystame panašiai kaip tie, kurie tiki imanentiška istorijos prasme. Progresuoti – tai artėti prie kokio nors žmonijos tikslo. Tą gali daryti tik individai, gindami ir stiprindami demokratinius institutus, veikiančius laisvę ir progresą, o ne pati "istorija". Tai mums seksis labiau, jei blaiviai suprasime, kad progresas priklauso nuo mūsų budrumo, pastangų, aiškių ir realiai pasirinktų tikslų.

Nesisiskelbkime esą pranašai, o kurkime savo likimą patys. Padarysime viską, ką galime, ir ieškokime savo klaidų. Kai nebemansime, jog politinė istorija mus teis, ir liausimės nerimauti, ar ji mus išteisins, galbūt ateis diena, kai politinę valdžią mums pasiseks suvaldyti. Taip mes patys išteisinsime istoriją. Ji to labai laukia.